FILOLOGIE A RÉTORIKA

Pronikání češtiny do nových oblastí vzdělanosti vyvolalo zvýšenou potřebu zkoumat filologické otázky. Dřívější práce v této oblasti se omezovaly na sestavování slovníků (Bartoloměj z Chlumce, zv. mistr Klaret; srov. náš Výbor I, s. 764), v husitské době však došlo k rozšíření oblasti filologických zájmů. V souvislosti s tím, jak se rozšiřovala znalost písma mezi stále širšími vrstvami, vytváří se zjednodušený pravopisný systém, který měl přispět k rozšíření česky psané knihy, a z těchto snah vyklíčily některé projevy teoretické (Husova *Abeceda*, traktát *Orthographia Bohemica* a dodatek k Šafhauzské bibli *O překladu bible*). Stále hojnější užívání češtiny v soukromých i úředních písemnostech podnítilo též vznik české *příručky z oboru stylistiky;* složil ji písař Prokop.

O ČESKÉM PRAVOPISE. – ABECEDA

Traktát *Orthographia Bohemica (O českém pravopise)*, pojednávající o českých hláskách, byl současně podkladem pro návrh na úpravu pravopisu. Šlo o to, aby se uvedla v systém a ustálila praxe některých písařů při označování hlásek, které neměla latina a pro něž latinka nemá znaky, písmeny pro hlásky nejblíže příbuzné s diakritickým znaménkem; zároveň se také navrhuje, jak graficky rozlišovat krátké a dlouhé samohlásky. Je-li tento traktát dílo Husovo – a to není zatím jednoznačně prokázáno –, lze jej klást nejspíše k roku 1406.

K tomuto latinskému traktátu se těsně přimyká tzv. *Abeceda*. Je to abecední soupis českých hlásek a jejich znaků s mnemotechnickým textem. Abeceda je nepochybně dílo Husovo; bývá připojena k jeho základní náboženské příručce, zvané Jádro učení křesťanského.

O ČESKÉM PRAVOPISE

Poněvadž latinská abeceda nemůže postačit pro písemné zaznamenávání českého jazyka – pročež ti, kdo píší česky, navzájem se různí, špatně slabikují a tím ztěžují zvuky i při četbě –, z těchto důvodů jsem se rozhodl, a jak se domnívám užitečně, latinskou abecedu pro potřebu českého psaní poněkud zjednodušit, její nedostatky doplnit a rozdílnost liter objasnit. Pro tyto účely je výše položena abeceda, a to nejprve v literách a teprve potom ve slovech, která ji vykládají jakožto příklady.

Takové abecedy bychom my Čechové neměli zapotřebí, kdybychom

užívali vlastního písma, vytvořeného přímo pro náš jazyk. Latinské litery
10 nám nestačí právě tak, jako nepostačují Řekům, Židům, Němcům a jiným jazykům, což je zřejmé těm, kdo by chtěli jejich jazyky písmem plně vystihnout. Tak mají Židé navíc jednu literu, která slove *chet*, a ještě jednu, která slove *ſſin*. Obdobně mají také Slované *chir* a *ſſa*. Těchto liter potřebují Čechové, například v těchto slovech: *chudý* a *ſſin;* podobně Němci, jak je
15 patrné na těchto slovech: *puch* a *ſſilt*, a to tak, že onomu *chet* nebo *chir* odpovídá *c* spolu s *h*, a onomu *ſſin* nebo *ſſa* odpovídá dvojité *ſſ*, naznačující zvuk šeplavý. Proto jsem v abecedě místo *ſſin* nebo *ſſa* položil *ſ* s tečkou, aby ta tečka zajistila změkčení toho zvuku *s*, a místo *chet* nebo *chir* položil jsem *c* spolu s *h* a nazval jsem tu literu *che*, neboť jsem nechtěl zavádět novou
20 literu pro potíž spojenou s nutností jí se přiučit a knihy předělávat. Této litery nemají latiníci v své abecedě, ale užívají jí ve výslovnosti a píší *c* spolu s *h*, jak je zřejmé z těchto slov: *chamus*, *michi*, *nichil*, *Michael*. Avšak tohoto zvuku ony litery nedávají, a odtud latiníci různých národů vyslovují ta slova rozdílně. Tak jedni říkají *kamus*, *miki*, *nikil*, *Mikael*, jiní říkají *khamus*,
25 *mikhi*, *nikhil*, *Mikhael*, podržujíce vlastní zvuk toho *c(k)*, jiní zamlčují *c(k)* a říkají *hamus*, *mihi*, *nihil*, *Mihael*. Aby se tedy nic neměnilo na způsobu psaní, budiž ona litera *che* psána s latiníky *c* spolu s *h*, tedy takto: *ch*. Zní pak s následujícím *e* stejně jako *b:* jako se totiž při slabikování říká *be*, tak podobně také *che*. Vzniká pak tato litera v ústech tak, že se jazyk vzdálí od
30 patra a ke konci jejího vyslovení se mírně skloní pod dolní zuby. A zní v češtině se všemi vokály s výjimkou *i*, ale místo s *i* zní s *y*. Příklad s *a* je v tomto slově: *chaľupa*, s *e* v tomto slově: *liché*, v poslední jeho slabice, s *y* v tomto slově: *chyſe*, s *o* v tomto slově: *chod*, s *u* třeba *chudý*. Také se vyskytuje na konci slov, kde následuje po všech vokálech, čítaje v to též *i*.
35 Příklad s *a* třeba *hrách*, s *e* třeba *lech*, *mech*, s *i* třeba *lich*, *mńich*, s *o* třeba *roch*, *doch*, *ſoch*, s *u* třeba *buch*, *duch*, s *y* třeba *pych*, *kých*. Klade se také v sousedství vokálů uprostřed slov, ba – proti pravidlu latiníků, které tvrdí, že bez vokálu nemůže vzniknout slabika – ta litera s připojením konce slova vytváří slabiky anebo slova, například: *chrt*, *chrſt*, nebo s připojením začátku
40 slova, například: *krch*, *mrch*, *wrch*, právě tak jako *prſt*, *wrſt*, *ſrſt*, *drt*, *brt*, *ſmrt* a mnohé jiné skupiny, jež kdyby někdo vyslovoval s vokálem, sklidil by pro takovou výslovnost u českých posluchačů beze vší pochybnosti smích. –

Nuže, jestliže pozorně sledoval Čech, co jsme vyložili, bude moci výrazně a s větší pohotovostí číst, dbaje přitom i kvantit jednotlivých liter.
45 Pro ten účel je užitečné, aby se nad každým dlouhým vokálem kladla útlá čárka k označení, že je prodloužený, takto: *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, *ý;* a bez čárky, aby se naznačilo, že je krátký. K tomu je třeba vědět, že je šest vokálů – právě uvedených, které se někdy krátí, jindy prodlužují. A jmenuje se vokál česky *hlasie* neb *samohlas* neb *hlasuplod*. A konsonanta se jmenuje *spoluhlas*

nebo *spoluvznie*, poněvadž spolu s vokály působí zvuk, ale sama o sobě nikoli. Tak je tomu v latině. Avšak v češtině i konsonanty působí zvuk, například v slovech *ſmrt*, *chrt*, *čtwrt*.

Také je třeba vědět, že se litera jmenuje česky *čtena* neb *čtidlo*, protože litera je totéž jako legitera. Sylaba se však jmenuje *sřek*, to jest jako condiccio, poněvadž dvě nebo tři litery, které lze vyslovit zvlášť, vyslovují se v sylabě dohromady. Slovo (diccio) se pak jmenuje *řčenie*. A někdy je i jen jediná litera slovem, například *á*, když to je citoslovce podivu nebo přitakání, a *ó*, když to je citoslovce přání, a *y (i)*, když to je spojka, a to, rozuměj, v české řeči.

Hle, kdo chceš psát česky, tu máš uvedeny rozdílnosti liter. A neklaď dvojité *zz* s vokály, protože i kdybys položil sto *z*, nezpůsobily by po zvukové stránce více nebo nic jiného nežli jedno *z*, nýbrž klaď *ż*. Rovněž neklaď *zz* spolu s *c* takto: *czz*, nýbrž klaď *ċ*. Podobně nezdvojuj *ſ* takto: *ſſ*, nýbrž klaď *ẛ*. Také neklaď zdvojeného *t* takto: *tt*, nýbrž *ṫ*. A přihodí-li se někdy, že pro litery z jedné strany nebude dost místa pro nadepsání tečky, pak ji napiš, kde bude moci být umístěna vhodněji.

Nauč se také krátit slova, avšak tak, aby zkratka byla čitelná. Tak místo *pře* piš p^{e}, místo *při* piš *p'*, místo *pra* piš *p̄* anebo *p-*, místo *pro* piš *p*, místo *pru* piš p^{v}. Podobně u jiných liter, například místo *kři* piš *k'*, místo *kra* piš *k̄*, místo *kře* piš k^{e}, místo *kru* piš k^{v}; podobně místo *dra* piš *d̄*, místo *dře* piš d^{e}, místo *dři* piš *d'* atd. Rovněž místo *m* nebo *n* můžeš nad vokálem klást titlu takto: *bâ*, *nâ*, *lê*, *vê*. A tak budeš krátit podle své vlastní péče.

≫ Otče náš, gež gſi nâebeſiech, oſvieť ſie gmie tvé. P'ď králowſtvíe tvé. Buď vuole tvá iako wnebi y wzêi. Chléb náš vezdaiſ'í day nā dnes. Y odpuſt nā náſ'e viny, iakož y my odpúſ'tíeme ſvým viňíkuom. Y neuvoď nás vpokuſ'enie. Ale zbaw ny odzlého. Amen.

Z va ma'a, miloſti plná, buoh ſtebú, požehnā ty mezi ženâi y požehnâý plod b'cha tvé°. Amen.

Vieři vbuoh otce wſemohú^ho^, ſtvořitele nebe y zemie, y w gezu k'ſta, ſyna geho gediné°, pā naſe°. Genž ſie počal' duchê ſvatý, narodil ſie zma'ie pâny, trpiel podpontſkŷ pilatem, vk'žován vmřiel y pohřieben, ſtúpil dopekel', třetí den wſtal zmrtvích, wſtúpil nâebeſa, ſedí napvici boha otce wſemo^ho^. Odtud p'de ſúd'it živých y mrtvých. Vieři wducha ſvaté°, ſvatú cíerkew obecnú, ſvatých obcováníe, odpuſ'teňíe h'chów, tel'a wzk^e^ſ'eňíe a viečný život. Amen. ≪

Takým obyčejem učte sě Čechové psáti. A nechcete-li všeho zachovati, aspoň mějte rozdiel mezi *i* a mezi *y*, a neklaďte tak často *y*, jako kladete, neb tiem tiežíte číslo. Také neklaďte *z* vedlé *c* vždy, ale pište takto: *racek chce ſſáli cecik*, neb tak právě zachováte *c* v svém zvuku. Také pomněte, aby

90 nevždy psali dvě *v*, ale jedne tu, kdež nenie po něm samohlas, jako teď: *wlk dáwno vmie daw* etc. In die Leonardi.

5 *rozdílnost liter:* při tomto výkladu je třeba mít na paměti, že rozlišování hlásek od písmen vzniklo teprve o několik století později; pro autora obojí bylo litera – 12 *chet:* hebrejské ח – 13 ſſín (šín): hebrejské ש; *chir:* v kyrilici X, tj. chěrъ; ſſa (ša): v kyrilici *m*, tj. ša – 14 ſſín: stč. šín „tenký plátek kovu", ze střhn. schin – 15 *puch:* střhn. buch, puch, nhn. Bauch „břicho"; ſſilt: střhn. schilt, nhn. Schild „štít" – 22 *chamus, michi, nichil, Michael:* středolat. podoba slov znamenajících: ohlávka, mně, nic, Michael – 35 *lich:* jmenný tvar adjektiva lichý – 36 *roch:* figura šachová, slon; nč. věž (srov. dosud rochada, rošáda); *doch:* nč. došek; *buch:* citoslovce anebo subst. bouchnutí – 40 *krch:* jmenný tvar adj. krchý „levý"; *wrſt* (?): pravděpodobně omyl opisovače m. drst „smetí"; *drt:* nč. drtiny; *brt:* dutina ve stromě, úl (srov. brtník „včelař") – 41 *s vokálem:* např. kdyby vyslovoval *chert* nebo *chirt* místo *chrt* – 46 *prodloužený:* autor zůstal věren latinské gramatické terminologii, která místo o dlouhých a krátkých vokálech (longa, brevis) namnoze mluvila o prodloužených a zkrácených (producta, correpta) – 49 *hlasie neb samohlas neb hlasuplod:* autorovy návrhy na překlady lat. termínů zde i dále zapsány v rukopise česky (podobně jako uváděné příklady); *hlasie* třeba chápat jako neutrum – 52 *čtvrt:* autor pokládal za vhodné v originálu objasnit latinským ekvivalentem, že jde o čtvrtinu (quartale) – 72 *péče:* zde končí latinský text, ostatek je český text (příklady) – 87 *mějte rozdiel* rozlišujte – 88 *tiežíte číslo* ztěžujete čtení, pochopení smyslu – 89 *právě* náležitě – 90 *jedne* jen; *teď* zde, tady – 91 *daw* (dav) dávení, útisk; *In die Leonardi:* na den sv. Linharta, tj. 6. listopadu

JAN HUS

ABECEDA

			čé			die									
A	b	c	ċ		d	ḋ	e	f	g	h	i	y	k	l	ḷ	m	n
						eř		eš		eš		tie		vé			
ń	o	p	q	r	ŕ	ſ	ſ	s	ṡ	t	ť	v	v	w	x		

5

	žet	ché				ř	eř			eš			
z	ż	ch	d	ḋ	r	r	r	r	s	ṡ	t	y	

	v súdný den		všem svatým		t. nebeské královstvie
a	b	c	č	d	ḋ
A	bude	celé	čeledi	dáno	dědictvie,

10

	Kristus kněz		t. pán				všech
e	f	g	h	i	y	k	l
ej,	farář,	jenž	hospodin	ili	i	král	lidí,

i od ďábla i od kněží				i vždy		protože nám dává
ḷ	m	n	ṅ	o	p	
lákán	mnoho,	nás	někdy	on	pokoj,	

15

pokoj t. ctnostně každému člověku t. ctnostný

r ŕ ſ ſ t

rád řádem slúžil šlechetný, tak

jsa svými skutky božstvie i člověctvie t. když jest umřel

20 ť v ve w x

tělestný ukázav velikost v sobě ksil

t. ny spasiti proňž jsú všecky věci

z ż ch

za ny životem chtě, jenž jest konec

25 od něhož sú všecky věci

i počátek požehnaný na věky.

1-6: v soupise písmen je nad znaky s diakritickými znaménky (mimo nad *ń*) naznačena jejich výslovnost; jde o znaky pro hlásky, které nemá latina – 6 na konci abecedy je jediná spřežka „ch"; za abecedním soupisem písmen se ještě některá písmena opakují, mezi nimi jsou čtyři znaky „r" a z nich jedno s diakritickým znaménkem, jedno je odlišný znak „r"; zdá se, že Hus chtěl naznačit různé stupně palatálnosti hlásek „*r*" a „*ř*", asi v tom smyslu, jak o tom vykládá v části pojednání O českém pravopise (je-li to jeho dílo), kterou zde neotiskujeme. Opisovači neznali tento záměr, a proto původní pořadí znaků (snad: *r*, *ŕ*, *ř*, *ŕ*) popletli, jak ukazuje i náš zápis, který zde vzat za základ – 7n.: text pro zapamatování pořadí písmen abecedy je glosován jednak příslušnými znaky, jednak běžnými vysvětlivkami, které objasňují jeho smysl – 12 *ili* nebo, neboli – 21 *ksil* chroptěl, umíraje vydával zvuk „ks" – 24 *za ny* za nás

O PŘEKLADU BIBLE

U dvou rukopisů české bible z 15. století je v závěru dodatek se zajímavými údaji o zásadách revize překladu a o pravopise těchto knih. Jsou to poznámky vysvětlující užití Husem zavedených diakritických znamének v českém pravopise a svědčící o snaze využít pravopisné reformy k zvýšení srozumitelnosti psaného textu. Podle mínění některých badatelů (J. Vlčka, F. M. Bartoše aj.) je tento dodatek Husovým dílem a vznikl v souvislosti s Husovým podílem na revizi českého biblického překladu (druhá redakce české bible). Dodatek je zachován až v Šafhauzské bibli z let 1450-1470 a v tzv. Nymburské bibli z r. 1462, ale zásadami v něm vyloženými se řídí i některé starší biblické rukopisy, na př. Boskovská bible.

Opatrnost, ktož budeš čísti v této biblí, takovúto zachováš: Když kde nalezneš, ano umenšeno něco, ješto jiné některé biblé mají, aneb přidáno, ješto některé nemají, aneb některé slovo nalezneš proměněné, než jest v někte-